

Leszek MARKS¹

STEFAN ZBIGNIEW RÓŹYCKI (1906–1988)

Urodził się 8 stycznia 1906 r. we wschodnioukraińskim miasteczku Konstantynówka (ukr. Kostiantynivka) w Zagłębiu Donieckim jako syn Romana, pochodzącego z wołyńskiej rodziny Różyckich, i Reginy, z domu Rogozińskiej. Na chrzcie otrzymał imię Stefan (ros. Stiepan), co wynikało z polityki rusyfikacyjnej państwa, ale na co dzień używał drugiego imienia Zbigniew. Na Ukrainie spędził dzieciństwo i wczesną młodość, wielokrotnie wyjeżdżał na Krym, Wołyń i Kaukaz, aby odwiedzić rodzinę lub spędzić wakacje. Panujący w domu rodzinny kult Stefana Szolc-Rogozińskiego (1861–1896), wybitnego badacza Kamerunu i podróżnika, a zarazem polskiego patrioty, z którym był spokrewniony przez matkę, wywarł niewątpliwie ogromny wpływ na życie młodego chłopca, pełnego marzeń o dalekich podróżach.

Do szkoły uczęszczał początkowo w Charkowie i Dniepropietrowsku (ówczesnym Jekaterynosławiu), a po przyjeździe do Polski najpierw uczył się w gimnazjum im. Stefana Batorego w Warszawie, a później w gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Czestochowie, gdzie uzyskał maturę w 1925 r.

Począwszy od 1923 r. prowadził amatorskie, ale zupełnie samodzielne badania naukowe w rejonie Jasnej Góry. Wyniki Jego oryginalnych obserwacji i młodzieńcze prace geologiczne na obszarze Jury Krakowsko-Częstochowskiej, a także w okolicach Buska, Szydłowca i w rejonie Borysławia zyskały uznanie w oczach takich autorytetów, jak Jan Lewicki, Roman Kozłowski i Jan Nowak.

W 1925 r. rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego, wybierając nauki geologiczne i geograficzne. Już na drugim roku studiów (1927) został asystentem prof. Jana Lewickiego w Zakładzie Geologii, przemianowanym w 1927 r. na Zakład Geologii i Paleontologii.

W 1927 r. ukazała się drukiem Jego pierwsza praca naukowa, zamieszczona w *Przewodniku geologicznym po Warszawie i okolicy*, pod redakcją J. Samsonowicza. W 1928 r. w *Sprawozdaniach Komisji Fizjograficznej PAU* opublikował notatkę dotyczącą utworów granicznych jury środkowej i górnej w rejonie Kłobucka. W 1929 r. w *Sprawozdaniach Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* ukazało się opracowanie dotyczące interglacjału oliborskiego, które później, znacznie rozszerzone, stało się podstawą Jego promocji doktorskiej 16 czerwca 1931 r.

¹ Państwowy Instytut Geologiczny, ul. Rakowiecka 4, 00-975 Warszawa.

W ten sposób obok problematyki jurajsko-kredowej, nadal dominującej, kontynuowanej poprzez szczegółowe badania prowadzone na Jurze Polskiej, pojawiło się zafascynowanie czwartorzędem i coraz bardziej zaczęło pochłaniać jego aktywność naukową. Sprzyjało temu opracowywanie orzecze hydrogeologicznych i geologicznych dla Warszawy i jej okolic, m.in. dla uzdrowiska w Otwocku, a także liczne wycieczki naukowe wzdłuż Wisły, Pilicy, Niemna i Dniestru, w drówek w Górach Świętokrzyskich, Karpatach i na Podolu oraz wyprawy do Rumunii, Serbii i Bułgarii.

W 1930 r. nawiązał współpracę z Państwowym Instytutem Geologicznym w Warszawie, dla którego opracował w terenie, podczas miesięcy wakacyjnych, arkusz arkusza mapy geologicznej w skali 1:100 000.

W latach 1931–1933 odbywał służbę wojskową w wojskach technicznych. W 1934 r. zawarł związek małżeński z Wiesławą Stopczyk (1915–2004), a w 1941 r. został ojcem Barbary.

Przy współpracy profesora Antoniego Bolesława Dobrowolskiego (1872–1954) zorganizował w 1934 r., wspólnie ze Stefanem Bernadzikiewiczem i Stanisławem Siedleckim, wyprawę naukową na Spitsbergen, i wziął w niej udział, inaugurując w ten sposób polarny kierunek swoich zainteresowań badawczych. Kilku-miesięczny pobyt w rejonie fiordu Van Keulen przyniósł obfity i niezwykle cenny materiał obserwacyjny i geologiczny z Ziemi Torella, wstępnie opublikowany w 1937 r. Skład wersji rozszerzonej został ukończony w drukarni bydgoskiej, lecz uległ rozrzuceniu na początku okupacji niemieckiej. Dopiero w latach 1957 i 1959 ukazały się drukiem fundamentalne prace, przedstawiające okazały dorobek Profesora zebrany podczas wyprawy z 1934 r., odtworzony na podstawie ocalałych notatek. Za zasługi w badaniach Spitsbergenu Norwegowie uhonorowali Profesora, nadając nazwę *Róyskibreen* jednemu z lodowców tego archipelagu.

W latach trzydziestych rozpoczął intensywną działalność popularyzatorską, przede wszystkim dotyczącą Arktyki, m.in. pisał liczne artykuły do *Wielkiej geografii powszechnej*. Już w 1933 r. w czasopiśmie *Sztuka i nauka* postulował utworzenie rezerwatu geologicznego wokół kamieniołomu istniejącego wówczas na zachodnim stoku Jasnej Góry, stanowiska szeroko znanego i opisanego w literaturze geologicznej ze względu na występowanie licznych amonitów przewodnich, które pozwoliły przeprowadzić podział jury na piętra i poziomy.

Warszawa, w której spędził trzy czwarte swego życia, fascynowała Go również jako geologa i geomorfologa. Od początku działalności naukowej zajmował się studiami nad budową geologiczną tego miasta dla potrzeb gospodarki miejskiej, w tym przygotowywaniem materiałów dla pierwszej koncepcji budowy przyszłego metra.

Od 1937 r. został również zatrudniony w Państwowym Instytucie Geologicznym na stanowisku starszego geologa. Prowadził prace poszukiwawcze rudy żelaza w Radomskim, wykorzystując to tego celu intensywne prace ziemne, co w owym czasie było raczej rzadkością. Wyniki jego prac umożliwiły rozpoznanie przedłożenia ku północy strefy rudnej jury rodokowej. Doprowadziło to później do odkrycia złoża rudy żelaza w Łęczycy.

Jednocześnie kontynuował wszechstronne badania terenowe formacji jurajskich i kredowych na północnym i północno-wschodnim obrzeżeniu Gór Świętokrzyskich. Powstały wówczas liczne opracowania geologiczne, zilustrowane wieloma mapami geologicznymi w różnych skalach, będącymi efektem kartowania geologicznego.

W 1939 r. został zmobilizowany i wziął udział w obronie Modlina. W okresie okupacji nadal pracował w Państwowym Instytucie Geologicznym w Warszawie, przemianowanym wówczas na Amt für Bodenforschung i będącym pod zarządem niemieckim. Prowadził prace konspiracyjne w ramach działalności Wydziału Geograficznego (pod kryptonimem *Schronisko*) Komendy Głównej AK, gdzie od 1943 r. kierował komórką przy Szefostwie Służby Geograficznej. Opracowywał mapy do celów wojskowych i przygotowywał plany rozbudowy Warszawy. Brał również

udział w tajnym nauczaniu. W czasie Powstania Warszawskiego ratował cenne zbiory Instytutu, ale bogate zbiory skał i skamieniała ci z Jury Polskiej i ze Spitsbergenu uległy całkowitemu zniszczeniu, pogrzebane w gruzach Zakładu Geologii Uniwersytetu Warszawskiego.

W latach 1941–1942 współpracował w konspiracji z grupą architektów i urbanistów, przygotowując plany przyszłego rozwoju i rozbudowy stolicy, inicjując program odbudowy miasta po wojnie. Powstały wówczas podwaliny metodyczne dla fizjografii urbanistycznej, które wykorzystał zaraz po wojnie, kiedy w latach 1945–1946 był kierownikiem Pracowni Fizjografii Urbanistycznej w Biurze Odbudowy Stolicy. Za tę działalność, a szczególnie udział w szybkim uruchomieniu wodociągów warszawskich, został odznaczony w 1945 r. Brązowym Krzyżem Zasługi.

Koniec wojny spowodował w Piasecznie 30 stycznia 1945 r. wyznaczenie Go do pełnienia obowiązków tymczasowego kierownika Państwowego Instytutu Geologicznego.

W czerwcu 1945 r. habilitował się na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Warszawskiego, przedstawiając rozprawę *Baton, kelowej i oksford Jury Krakowsko-Cz. stochowskiej*. Praca była prawie gotowa już w 1939 r., lecz została odtworzona po wojnie, a w wersji rozszerzonej i pogłębionej wydana dopiero w 1953 r. pod tytułem *Górny dogger i dolny malm Jury Krakowsko-Cz. stochowskiej*. Profesor otrzymał za nią Nagrodę Państwową II stopnia.

Po habilitacji objął kierownictwo Zakładu Geograficznego Uniwersytetu Warszawskiego i zorganizował go od podstaw. W 1946 r. został profesorem nadzwyczajnym w Katedrze Geografii. W latach 1948–1951 był prodziekanem, a w okresie 1949–1950 zastępcą dziekana Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego. Od 1951 r. powołany został całkowicie pracownik organizacji szkolnictwa geologicznego w Polsce, między innymi został powołany przez Prezydium Rady na organizatora Wydziału Geologii na Uniwersytecie Warszawskim. Po otwarciu Wydziału w 1952 r. stworzył pierwszy w historii Katedrę Geologii Czwartorzędowej i kierował nią do jej likwidacji w wyniku reorganizacji struktury organizacyjnej Wydziału Geologii w 1968 r.

W okresie od 1 listopada 1952 do 31 maja 1954 r., pozostając wykładowcą na Uniwersytecie Warszawskim, był dyrektorem Państwowego Instytutu Geologicznego, noszącego wówczas nazwę Instytutu Geologicznego i działającego w ramach utworzonego Centralnego Urzędu Geologii.

W 1954 r. zostaje mianowany profesorem zwyczajnym. Był od 1945 r. członkiem korespondentem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, po jego wchłonięciu przez powstały w 1952 r. Polską Akademię Nauk został jej członkiem korespondentem, a od 1965 r. – członkiem rzeczywistym. Był jednym z inicjatorów powołania w 1956 r. Zakładu (od 1979 r. Instytutu) Nauk Geologicznych PAN, w którym objął kierownictwo utworzonej przez siebie Pracowni Geologii Czwartorzędowej.

W drugiej połowie lat czterdziestych wprowadził nowatorskie metody zajęć dydaktycznych dla studentów, koncentrując się na kompleksowych opracowaniach regionalnych oraz kursach terenowych. Stworzyło to podstawy dla oceny przydatności terenu do celów gospodarczych, a więc stanowiło forpoczcie wprowadzonego powszechnie w następnych latach planowania przestrzennego. W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych zainicjował nowatorskie eksperymenty dotyczące morfogenezy rzeźby glacialnej oraz wprowadził szczegółowe zdjęcia geologiczne wielokilometrowej długości odsłonięć liniowych (m.in. skarpy wiołowej w rejonie Zakroczyimia), jak również kompleksowy program opracowywania szczegółowych map geologicznych osadów czwartorzędowych dla powierzchni terenu i powierzchni kopalnych. Uzyskane wyniki, przy wsparciu przez liczne opracowania regionalne i stosowanie wielu nowoczesnych metod badawczych, umożliwiły późniejszą eksploatację nowatorskich opracowań Profesora oraz jego współpracowników i uczniów, dotyczących stratygrafii i paleogeografii czwartorzędowej Polski i rodowej.

To wła nie wtedy zostały stworzone przez Profesora podwaliny pod jego autorsk szkoł bada czwartorz du.

W drugiej połowie lat pi dziesi tych rozpoc ł si dla Profesora okres wymarzonych od dawna dalekich podró y. W latach 1955–1959 przewodniczył Komisji Wypraw zwi zanej z ogólno wiatow akcj Mi dzynarodowego Roku Geofizycznego, opracowuj c program wznowienia polskich wypraw polarnych oraz organizuj c podró e naukowe do krajów tropikalnych. Jednocze nie uczestniczył w niektórych z nich, m.in. na Spitsbergen (1958) i Antarktyd (1958/1959) oraz do Wietnamu (1956) i Chin (1956). Za zasługi dla rozwoju kontaktów z Wietnamem otrzymał wietnamski Order Sztandaru Pracy I klasy (1960), a za wzorow organizacj wypraw został odznaczony w 1962 roku Krzy em Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski.

Profesor aktywnie działał w wielu organizacjach naukowych, w szczególno ci INQUA (International Union for Quaternary Research). Na mi dzynarodowych kongresach INQUA w Madrycie (1957), Warszawie (1961), Denver (1965) i Pary u (1969) przedstawiał wyniki bada czwartorz du Polski. W 1960 r. został wiceprzewodnicz ym komitetu organizacyjnego VI Kongresu INQUA w Polsce i z gronem współpracowników przygotował szerok prezentacj osi gni rozwijanego przez kilkana cie lat wszechstronnego programu bada czwartorz du Polski rodkowej. Lata sze dziesi te to okres, kiedy ukazały si drukiem fundamentalne syntezы Profesora, przedstawiaj ce oryginaln koncepcj podziału klimatostratygraficznego oraz paleogeografi czwartorz du Polski. W 1967 r. została opublikowana Jego epokowa monografia *Plejstocen Polski rodkowej na tle przeszło ci w górnym trzeciorz dzie*, za któr otrzymał w 1968 r. Nagrod Pa stwow I stopnia. W 1964 r. został przewodnicz ym powołanego z Jego inicjatywy Komitetu Bada Czwartorz du PAN.

Jednak e powracał od czasu do czasu do problematyki jurajsko-kredowej. W 1960 r. podj ł si współorganizowania 33. Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geologicznego w Cz stochowie, a w przewodniku zjazdowym był autorem dwóch wycieczek terenowych.

Na zaproszenie archeologów indyjskich w 1967 r. uczestniczył w wyprawie do brze nej cz ci Himalajów i podró t wykorzystał dla zapoznania si z osadami czwartorz du tego rejonu. W 1970 r. wzi ł udział w mi dzynarodowej ekspedycji na centraln Sahar , maj c na celu udokumentowanie ladów ordowickiego zlodowacenia kontynentalnego na tym obszarze. Problematyce lessów, jako kontynuacji wcze niejszych obserwacji z Polski i Chin, po wi cone były wyjazdy do Bułgarii (1959, 1963). W latach sze dziesi tych i na pocz tku siedemdziesi tych brał udział w wielu konferencjach na terenie ówczesnego Zwi zku Radzieckiego, mi dzy innymi we Władimirze, w Moskwie, Taszkencie, Samarkandzie, na Kaukazie i w Mołdawii.

Naley wspomnie e w latach 1971–1975 kierował licznym interdyscyplinarnym zespołem naukowym utworzonym przy Wydziale Geologii Uniwersytetu Warszawskiego, który przygotowywał dokumentacj Centralnej Magistrali Kolejowej dla odcinka Zawiercie–Grodzisk Mazowiecki i jej dalszego przedłu enia ku północy. Jednocze nie cały czas bliskie były Mu sprawy dotycz ce geologii Warszawy, co znalazło swój wyraz tak e po przej ciu na emerytur w 1977 r. Przygotowywał wówczas opracowanie *200 lat dziejów nauk geologicznych w Warszawie*, które ukazało si drukiem dopiero w 2002 r.. W 1979 wydał niezwykle interesuj c ksi eczk *Geolog detektywem – na tropach ludzi, kultur i sztuki*, która stanowi odzwierciedlenie wielkiej erudycji i pasji poznawczej Profesora. Obszerne fragmenty kolejnego, ale niestety niedoprowadzonego do ko ca, dzieła *Dzieje Warszawy widziane okiem geologa s* zamieszczone w niniejszym tomie.

Profesor Ró ycki był promotorem blisko 200 prac magisterskich z zakresu geologii i geomorfologii czwartorz du, 26 rozpraw doktorskich, autorem ponad 250 publikacji. Był członkiem wielu krajowych i zagranicznych organizacji naukowych i stowarzysze , m.in. przewodnicz ym Polskiego Stowarzyszenia Filmu Naukowego (1961–1964). Wygłosił dziesi tki odczytów

i wykładów w krajowych i zagranicznych o rodkach naukowych i wszelkiego rodzaju towarzystwach oraz w polskim radiu i telewizji.

Profesor Stefan Zbigniew Ró ycki nale y do grona najwybitniejszych polskich geologów – jako badacz jury i kredy, twórca polskiej szkoły geologii czwartorz du, uznany geograf, polarnik i podróż nik. Był człowiekiem niezwykle rzetelno ci naukowej, ogromnie pracowitym i wymagaj cym, nie tylko od innych, ale tak e od siebie.

Zmarł 16 wrze nia 1988 r. i został pochowany na cmentarzu pow zkowskim w Warszawie.

LITERATURA

- BARANIECKA M.D., MARCINKIEWICZ A., MICHALSKA Z., 1976 – Sylwetki naukowe członków PAN: Stefan Zbigniew Ró ycki. *Nauka Polska*, **24**, 3: 23–32.
- BARANIECKA M.D., MARCINKIEWICZ A., MICHALSKA Z., 1977 – Stefan Zbigniew Ró ycki. *Stud. Geol. Pol.*, **52**: 5–36.
- BIRKENMAJER K., LINDNER L., 1989 – In memoriam – Stefan Zbigniew Ró ycki (1906–1988), an eminent Polish polar geologist. *Polish Polar Research*, **10**, 1: 105–110.
- ZADRUSKI Z., 2001 – Stefan Zbigniew Ró ycki (1906–1988). *Gazeta Cz. stochowska*, 38 (519).